

HISTORIALLISESTA ONTOLOGIASTA

On useita syitä, miksi Ian Hackingin teoksia luetaan ammattifilosofien piirejä laajemmin. Hänen kirjoituksensa ovat monen alan risteyskohdassa: hän saattaa kirjoittaa niin hiukkasfysiikan, tilastotieteen, geologian kuin lääketieteen tai psykologiankin aiheista. Pyrkimyksenä ei kuitenkaan ole näyttää, että nämä ovat kaikki yhtä ja samaa tiedettä. Päinvastoin, Hacking jäsentää niiden kysymyksiä suhteessa toisiinsa sekä osoittaa, mikä kunkin niistä käytännöissä on omaperäistä. Usein hän etenee kirjoituksissaan jonkin konkreettisen tutkimuksen ja siihen liittyvän keskustelun kautta yleisiin filosofisiin kysymyksiin. Hackingin liikkuminen monilla tieteenaloilla ei ole pinnallista: napakalla tyyllilään hän tuo esiin sitä, mikä konkreettisissa tutkimuksissa ja kiihkeissäkin keskusteluissa on filosofisesti kiinnostavaa. Hän ei kuitenkaan tee filosofiaa erityistieteille normatiivista kuningaslajia, jonka alaisuuteen käytännön tutkimus pitäisi yksinkertaisesti alistaa. Juuri kyky näyttää filosofian ja erityistieteiden muuttuvia suhteita monesta näkökulmasta on Hackingin erityistaito. Hän ei kuitenkaan tyydy erityistapausten tutkimukseen, vaan hänellä on selvä pyrkimys myös yleisempiin muotoiluihin filosofian, erityistieteiden ja tiedon kohteiden keskinäisistä suhteis-

ta. Tämä pyrkimys on tullut esiin esimerkiksi hänen tavassaan kehittää ajatusta “historiallisesta ontologiasta” ja “järkeilytyyleistä”, ja tähän on samalla liittynyt etäisyydenotto yleiseen puheeseen sosiaalisesta konstruktioista.

FILOSOFIA NYKYHETKEN KÄSITEANALYYSINA

Vuonna 2002 Hacking julkaisi nimellä *Historical Ontology* kokoelman parinkymmenen vuoden aikana kirjoitettuja tekstejä, jotka tuovat esiin hänen yleisen näkemyksensä yhteiskunnallisista ilmiöistä tiedon kohteena. Kirjan kantavana teemana on filosofinen tutkimus “nykyhetken historiana”. Tämän ilmaisen Hacking lainaa Michel Foucault’lta, jonka kanssa keskustelu antaa kirjalle ominaissävyn – vaikka Hacking ei lakkaakaan samalla painottamasta, että hänen oma taustansa on angloamerikkalaisessa filosofiassa. Perinteelleen uskollisena Hacking pitää filosofian ytimenä käsitteiden analyysia. “Käsite” merkitsee hänen mukaansa “sanaa eri sijainneissaan”. Se muodostuu osana lauseita mutta myös suhteessa näiden muodostajaan, erilaisiin valta-asetelmiin sekä koko materiaaliin ympäristöön, jonka läsnäolon käsitteen toimivuus edellyttää. “Analyysi” puolestaan

ei Hackingin mukaan ole pelkkää purkamista osiin. Kiinnostavimmillaan se on jotain enemmän kuin yksinkertaisesti sanojen semantiikan avaamista: se ottaa huomioon niiden synnyn osana luokittelujen käytäntöjä, niiden tilanteisuuden sekä niihin liittyvät jännitteet. Käsitteen analysoiminen “ei merkitse sen elementtien paljastamista vaan niiden periaatteiden tutkimista, jotka tekevät siitä hyödyllisen – tai ongelmallisen”.¹ Nämä periaatteet puolestaan syntyvät historiallisesti.

Vaikka Hackingin mielestä on ylipäänsä turha yrittää rajata tiukkapipoisesti, mikä on filosofian, mikä yhteiskuntatieteiden ja mikä historiallisen tutkimuksen oma tontti, myös historiallisia aineistoja tutkiessaan hän painottaa tekevänsä filosofiaa, käsitteiden analyysia. Kiinnostus ei kohdistu mihin tahansa muutokseen tai yhteiskunnallisten teemojen esille tulemiseen vaan siihen, “miten *meidän* filosofiset ongelmamme tulivat mahdollisiksi”.² Ajatuksena on, että “filosofisia ongelmia luodaan, kun se mahdollisuuksien avaruus muuttuu, jossa järjestämme ajatuksemme”.³ Tällaisilla foucault’laisilla muotoiluilla Hacking sitoutuu Kantista juontuvaan perinteeseen, jossa kysytään mahdollisuusehtoja. Nämä hän kuitenkin Foucault’n tapaan historiallistaa. Tutkimalla kulloisenkin aikakauden tieteellisen tiedon, vallan ja moraalisen kysymisen kietoutumista yhteen hän pyrkii tuomaan esiin ajattelun historiallisen *a priori*n.

HISTORIAALLINEN ONTOLOGIA JA DYNAAMINEN NOMINALISMI

Kun Hacking puhuu ontologiasta, yleisimmästä mahdollisesta näkökulmasta siihen mitä on, hän tarkoittaa “objekteja yleensä”. Tällä hän ei ainoastaan viittaa kapeasti materiaaliseen ympäristöön vaan myös luokitteluihin ja ideoihin. Hackingin tarkastelema ontologia on muutoksenalaista, ilman kiinteää ja liikumatonta perustaa. Historian taakse ei oleteta menneisyydessä paljaana esillä ollutta ja sittemmin peitettyä alkuperää. Kysymyksenä on: mikä tekee asioille mahdolliseksi *tulla* oleviksi? Suurten yleistysten ja abstraktioiden sijaan seurataan niitä konkreettisia kehitys-

kulkuja, joiden kautta meitä itseämme perustavat tosiasiat ja luokittelut ovat avautuneet eteemme.

Historiallinen ontologia käsittelee sitä, miten valinnan ja olemisen mahdollisuudet ilmaantuvat historiassa. [...] Historiallinen ontologia ei kohdistu niinkään luonteen muotoutumiseen kuin niiden luonteen muotoutumisen mahdollisuuksien avaruuteen, jotka ympäröivät yksittäistä henkilöä ja luovat potentiaaleja “yksilölliselle kokemukselle”.⁴

Hackingiä kiinnostaa nimenomaan positiivisen ja tuottavan tiedon synty. Kun se on ilmaantunut ja kun sen tulokset ovat levinneet, se ehdollistaa maailmamme mahdollisimman todella ja kovalla tavalla. Vaikka on helppo nähdä, että esimerkiksi “psykykkisen trauman” tai “lapsen kehityksen” kaltaisten tietämisen luokkien rakentumisessa työläs tuottaminen on yhdistynyt sattumanvaraisuuksiin, Hackingin mukaan ne eivät ole “vain” konstruktioita. Päinvastoin, ne ovat “organisoivia käsitteitä”.⁵ Levittyään trauman tai lapsen kehityksen kaltaisia ilmiöitä koskevat totuudet muokkaavat ratkaisevasti inhimillistä toimintaympäristöä – eivätkä ainoastaan kielen tasolla vaan hyvin käytännöllisesti: kasvatuksen materiaaliset tuet huonejärjestelyistä ruokailukäytäntöihin, leluihin ja nukkumaanmenoaikaan säädellään sen mukaan, minkälainen käsitys “kehityksestä” ohjaa maailman rakentamista.

Ontologiana Hacking tutkii kahdenlaisia olioita: yhtäältä trauman tai lapsen kehityksen kaltaisia yleiskäsitteitä, universaaleja, ja toisaalta nämä toteuttavia tapauksia, partikulaareja, eli yksittäisiä lapsia ja traumasta kärsiviä. Universaalius on Hackingin mukaan kuitenkin historiallista. Sen sisältä käsin annettu mahdollisuuksien kenttä tuntuu tosin kattavan kaiken eikä näytä vaihtoehtoista ulkoisuutta; silti se on historiallisesti syntynyt ja altis muuttumaan myös tulevaisuudessa. Samalla kun universaali kehkeytyy, muotoutuvat ja muuttuvat sen instanssit, esimerkiksi psykykinen tuska ja kehittyvät lapset. Prosessi on siis kaksisuuntainen, ja sen tarkastelu johtaa Hackingin *dynaamiseen nominalismiin*.

Skolastisen nominalismin ongelmana Hacking pitää sitä, että se jättää täydeksi mysteeriksi vuorovaikutuksemme maailman kanssa ja myös kykymme kuvata sitä. Tätä vastoin historiallisten tapausten tutkiminen antaa mahdollisuuden ymmärtää, miten käsitteitä ja niitä vastaavia maailmantiloja syntyy. Hackingin mielestä ainoa mielekäs nominalismin muoto – tapa ymmärtää se, että yleisnimet ja nimetyt asiat sattuvat sopimaan toisiinsa – on dynaaminen juuri tällä tavalla: käsitejärjestelmän ja tiedon kohteiden synty nähdään samanaikaisena kehityskulkuna, ilman että kummallakaan olisi yksiselitteistä ensisijaisuutta. Nimeämisen käytäntömme vuorovaikuttavat nimeämiemme asioiden kanssa ja luovat uusia ihmisenä olemisen ja tekemisen mahdollisuuksia, kuten Hacking painottaa useaan otteeseen:

Ihmisten kategorioita syntyy samaan aikaan, kun syntyy sellaisia ihmisiä [*kinds of people*],⁶ jotka sopivat näihin kategorioihin, ja näiden prosessien välillä on kaksisuuntainen vuorovaikutus.⁷

Dynaamisen nominalismin väite ei ole, että ensin oli jonkinlainen henkilö, jonka byrokraatit tai ihmisluonnon tutkijat hiljalleen alkoivat tunnistaa, vaan ennemminkin että erityinen henkilön luokka [*kind*] syntyi samanaikaisesti kuin itse luokka keksittiin.⁸

IHMISTEN LUOKITTELU JA HUMANISMI

Hacking ajattelee, että ihmisiin kohdistuvien tieteiden – joihin kuuluvat merkittävältä osaltaan myös biologia ja lääketieteet – ja fysiikan kaltaisten luonnontieteiden välillä on ratkaiseva ero. Kyse ei ole siitä, että vain toiset näistä vaikuttaisivat tutkimuskohteeseensa, päinvastoin. Kuten Hacking esimerkiksi teoksessaan *Representing and Intervening* painottaa, kokeellinen luonnontiede nimenomaan *tuottaa* ilmiöitä, tämä on sen olennainen tehtävä.⁹ Ero on toisaalla, se koskee vaikuttamisen tapaa. Sanat tuottavat ja rajoittavat ihmisen toiminnan mahdollisuuksia eri tavalla kuin mikrobien ja kvarkkien toimintamahdollisuuksia. Tämän jaon

pitäminen olennaisena määrittää Hackingin hänen omien sanojensa mukaisesti “vanhankaikaiseksi humanistiksi”¹⁰ ja etäännyttää hänet radikaaleimmista tieteenutkijoista, jotka eivät tahdo lähtökohtaisesti erotella toisistaan inhimillistä ja ei-inhimillistä toiminnan kykyä.

Luonnontieteissä se, että keksimme kategorioita, ei “todellisuudessa” muuta maailman tapaa toimia. Vaikka luomme uusia ilmiöitä, joita ei ollut olemassa ennen tieteellisiä pyrintöjämme, teemme näin vain luonnon luvalla (ainakin näin ajatellamme). Mutta yhteiskunnallisina ilmiöinä me saatamme tuottaa ihmisluokkia [*kinds of people*] ja teon luokkia [*kinds of action*], kun laadimme uusia luokitteluja ja kategorioita. Väitteeni on että “keksimme ihmisiä” vahvemmassa mielessä kuin “keksimme” maailmaa.¹¹

Tätä teemaa Hacking kehrittelee kiinnostavasti kirjassa *The Social Construction of What?* Hän erottaa toisistaan vuorovaikuttavat luokat (*interactive kinds*) ja välinpitämättömät luokat (*indifferent kinds*). Kvarkit eivät ole tietoisia siitä, että niitä luokitellaan, eivätkä ne toimi suhteessa siihen ideaan, jonka varassa niitä luokitellaan. Ne ovat täysin välinpitämättömiä tämän suhteen. Toisin on ihmisiä koskevien luokittelujen laita: itse ideat, joita meistä on, vaikuttavat siihen, miten toimimme suhteessa sekä itseemme että toisiin ihmisiin ja miten muokkaamme materiaalista ympäristöämme. Kyse ei ole pelkästään nimestä: “[...] luokittelut eivät ole olemassa vain kielen tyhjässä tilassa vaan instituutioissa, käytännöissä, materiaalisissa vuorovaikutuksissa esineiden ja toisten ihmisten kanssa”.¹² Niinpä esimerkiksi “hyperaktiivinen” lapsi ei ehkä niinkään reagoi hänestä käytettyyn ilmaisuun, mutta sen sijaan hän oppii toimimaan suhteessa käytäntöihin ja ympäristöihin, joiden luonne seuraa häneen kohdistuvasta luokittelusta.

Psykopatologian erityinen kiinnostavuus Hackingin mielestä tulee siitä, että siinä vuorovaikuttavuus ja välinpitämättömyys sekoituvat.¹³ Esimerkiksi nykytietämyksen mukaan on perusteita epäillä, että skitsofrenian

puhkeamiseen vaikuttavat olennaisesti ilmiöt, jotka ovat ainakin osittain luonnontieteen objektien tapaan välinpitämättömiä. Kuitenkin skitsofreniksiksi luokitellut ihmiset suhtautuvat itseensä kohdistuvaan määrittelyyn ja käyttävät sitä elämänsä jäsentämiseen. Muutokset käsityksissä sairauden syistä vaikuttavat ratkaisevasti siihen, miten luokittelun kohteena olevat ihmiset hahmottavat toiminnan mahdollisuutensa. Hackingin ajatus ei kuitenkaan ole, että kun ”oikeat” syyt vihdoinkin löydetään, myös sairauden ilmenevän ja kokemisen muodot vakiintuvat. Nimittäin perustava kietoutuminen vuorovaikutteisuuteen ja siten ennakoimattomuuteen merkitsee, että skitsofrenia on myös tulevaisuudessa tutkimukselle *liikkuva* kohde.

Toisin kuin vaikkapa hiukkasfysiikan tuloiksiin, ihmisten kategorisointeihin kytkeytyvät yhtäaikaaisesti aina kysymykset vallasta, tiedosta ja etiikasta. Tämä rajaa Hackingille alueen, jolle hän soveltaa historiallista ontologiaa; se ei kata kaikkea ”ilmiöiden luomista” – eikä siten läheskään kokonaan aluetta, jota hän itse on tutkinut. Vain ihmisten luokittelu synnyttää radikaalisti uutta siinä mielessä, kuin hänen innostuneesti käyttämänsä ilmaisu *making up people* antaa ymmärtää. Sitä on hankala kääntää, sillä ”to make up” viittaa sepittävään keksimiseen, laatimiseen, tuottamiseen, kokoonpanemiseen, paketoimiseen ja muodostamiseen, mutta mikään näistä suomen sanoista ei yksin tyhjennä Hackingin sille antamaa merkitystä. Hän viittaa sillä inhimillisen todellisuuden muuttamiseen, mutta hän ei kuitenkaan tarkoita, että ihmisiä tehtäisiin ikään kuin tyhjistä, ilman ennakkoehtoja.

Niinpä Hackingin mukaan ihmisten ”keksimisestä” tai ”kokoonpanemisesta” ei voi kertoa yhtä yhdenmukaista tarinaa. ”Jokaisella kategoriolla on oma historiansa”.¹⁴ Toki verrattain yleinen kaksinaisuus rakentuu niin, että yhtäällä on asiantuntijoiden valta nimetä ja toisaalla luokiteltujen itsensä toiminta suhteessa käytettyihin kategorioihin – mutta tätäkään ei voi Hackingin mielestä sellaiseksi nähdä, vaan pitää yleispätevänä. Joskus eri luokittelijoiden vuorovaikutus ja kamppailu on ollut

intensiivistä, esimerkiksi seksuaalisten vähemmistöjen nimeämisessä ja identiteetin rakentumisessa. Sen sijaan ”autistisen lapsen” kategoria on tätä selkeämmin yksisuunnaltaisesti luotu.

Jokainen luokittelu sekä luo että rajoittaa vastaavan mahdollisuuksien tilan. Kyky olla ”tarjoilija pariisilaisessa kahvilassa” tai ”suomalainen yhteiskuntatieteilijä” vaatii erityisen kulttuurin, materiaaliset välineet, työelämän asetelmat. Se perustuu monen eri aikoina syntyneen edellytyksen yhteenkäyppyyteen. Emme ole yksinkertaisesti vain se mitä olemme. Olemme lisäksi mahdollisuuksiemme – ja vieläkin enemmän: olemme myös sitä, mitä olisimme voineet olla.

JÄRKEILYTYYLII

Jos jopa kaikkein yleisimmällä eli ontologian tasolla asiat ovat muutoksenalaisia, miten mikään pysyy vakaana? Tämä kysymys on Hackingin tutkimuksissa keskeinen: sen sijaan, että ne väsymättä murskaisivat kaiken pysyvänä pidetyn perustaa, häntä kiinnostaa pysyvyyden ja muutoksen vastavuoroisuus. *Tyyli* on käsitteenä erityisen sopiva tällaiselle hankkeelle. Sen ansio on, että se viittaa yhtäaikaaisesti sekä mahdolliseen vaihteluun että vähintäänkin suhteelliseen vakauteen. Hacking ehdottaakin järkeilytyyliä (*style of reasoning*) kokoavaksi käsitteeksi tieteellisten ajattelutapojen liikkeen tutkimukselle.

Hacking määrittelee järkeilytyylit tutkimuksen, luokittelun ja nimeämisen käytäntöjen kokonaisuuksiksi. Ne asettavat mahdollisuuden avaruuden kysymykselle siitä, mikä voi olla totta tai epätotta. Mikä olennaisinta, järkeilytyyli ei tarjoa ”faktoja”. Kysymys ei siis ole totuuksien joukosta vaan jostain perustavammasta: siitä kentästä, jonka varaan kulloisellekin järkeilyyn tavalle ominainen totuuksien tavoittelu ja niistä kiistely asettuvat. Tiede näyttäytyy mahdollisuuksien systeeminä. Olennaista Hackingin mielestä onkin tarkastella ”tapoja, joilla järkeilytyylit tarjoavat vakaata tietoa ja joilla niistä tulee, ei niinkään objektiivisen totuuden paljastajia, vaan ennemminkin objektiivisuuden

standardeja”.¹⁵ Puhe järkeilytyyleistä mahdollistaa Hackingin mielestä sen ymmärtämisen, mitä objektiivisuudella voidaan tarkoittaa. Ne eivät itsessään ole objektiivisia mutta ne “vakiinnuttavat sen, mitä on olla objektiivinen”.¹⁶

Hackingin terminologia on velkaa tieteenhistorioitsija A. C. Crombielle, joka on tutkinut länsimaisia “ajattelutyylejä”. Hacking itse puhuu mieluummin “järkeilystä” kuin “ajattelusta”. Jälkimmäinen viittaa hänen mielestään korostuneesti “päähän”, sen sijaan järkeily voi olla myös julkista, ja siihen kuuluu ajattelun lisäksi puhe, väittely ja osoittaminen.

Hacking konkretisoi yleistä puhetta tyylistä seuraamalla Crombien listaa länsimaissa vallinneista, toisistaan poikkeavista tieteellisen ajattelun tyyleistä. Näitä ovat esimerkiksi antiikin Kreikan matemaattisten tieteiden käyttämä postulaation menetelmä sekä myöhemmin syntyneet kokeellisen tutkimuksen käyttäminen kontrolloituun havainnointiin ja hypoteesien testaamiseen, vaihtelun järjestäminen taksonomisen vertailun avulla sekä populaatioiden säännönmukaisuuksien tilastollinen analyysi ja todennäköisyyslaskenta.¹⁷ Monet nykytieteistä käyttävät useita näistä järkeilytyyleistä, ja esimerkiksi tilastoihin nojaava argumentaatio on olennaista mitä erilaisimmilla tutkimusalueilla fysiikasta ihmistieteisiin. Kuten Hacking toteaa, huomionarvoista on, että uuden tyylin ilmaantuminen ei välttämättä kyseenalaista toisen pätevyyttä jollain toisella alueella. Sen sijaan yksittäisen tyylin merkitys on todennäköisesti nykytieteilijöille eri kuin sen kehittäjille. Joka tapauksessa tyylien mahdollinen rinnakkaisuus erottaa Hackingin hahmotelman esimerkiksi Kuhnin käsitteestä paradigma. Toinen ero Kuhnin ajatteluun on siinä, että Hackingin mielestä näitä järkeilytyylejä on sovellettu menestyksekkäästi pitkään tieteissä, joita olisi pidettävä “epäkypsinä”, jos mitaksi otettaisiin Kuhnin käsitys tieteen kypseydestä. Nimittäin se, että tiede on “normaalia” ja samalla vaikuttavaa, ei merkitse, että se olisi onnistunut kokoamaan yhtenäisen ja valmiiksi tulleen väitteiden joukon. Sillä ei välttämättä ole tässä mielessä mallinaan kaik-

kien tunnustamia saavutuksia – kuten Hackingin mielestä esimerkiksi Foucault’n *Les mots et les choses* osoittaa tarkasteleessaan rajuja muutoksia, joita on tapahtunut elämään, työhön ja kieleen suuntautuneissa tietomuodoissa.

Mutta miten tunnistaa yksittäinen tyyli? Selvästikin kysymys on osittain neuvottelunvarainen. Hackingin mielestä Crombiekaan ei huomaa tarpeeksi selvästi sellaisen “laboratoriotyylin” omaperäisyyttä, jossa kokeellisuuteen yhdistyy hypoteettisten mallien ja analogioiden rakentaminen.

Hacking toteaa, että yleinen kriteeri yksittäisten järkeilytyylien tunnistamiseksi tulee mahdollisuudesta analysoida omaperäisiä tapoja, joilla ne luovat kestoja ja pysyvyytensä. Niiden säilyminen perustuu kullekin erityisiin tekniikoihin ja keinoihin vakauttaa itsensä. Näiden alkujuuret ovat paikallisissa keksinnöissä, neuvotteluissa ja kohtaamisissa – kuten Hacking itse on osoittanut tilastollisen ajattelun historian kohdalla hienossa kirjassaan *The Taming of Chance*.¹⁸ Paikallisuus ei merkitse, että voitaisiin pitäytyä joko tieteen “sisäisten” tai “ulkoisten” tekijöiden tutkimiseen; tyylin muodostuminen ja vakiintuminen edellyttää kummankin osallistumista. Ylipäänsä yksikään tyyli ei ole irrallaan esiintymisensä instansseista. Fauvismia ei ollut olemassa ennen erityisiä maalauksia eikä laboratoriotyyliä ennen laboratoriokeita. Tyylin nimeäminen kiinteyttää tyyliä – usein sen jälkeen, kun sen keskeiset elementit ovat jo paikalla. Viime kädessä järkeilyn yhdenmukaisuus tyylinä syntyy vasta, kun se itsenäistyy suhteessa historiaansa, kun se muuttuu tavallaan ajattomaksi ja kun sen ylläpidon keinot muuttuvat selviöiksi. Tällaisen järkeilyn oikeellisuutta ei tarvitse todistaa, sillä se tuntuu pätevän universaalisti. Itsenäistyttyään laboratoriotutkimus tai geometrinen päättely vakuuttaa kaikkialla.

Toinen olennainen tyylin kriteeri Hackingin mukaan on, että sen mukaisen järkeilyn on mahdollistettava uutuuksien tuottaminen: se esittelee uudenlaisia lainomaisuuksia, mahdollisuuksia, luokitteluja, todisteita ja selityksiä, se synnyttää ajattelun objekteja, joiden

suhteen totuuksia ja epätotuuksia voidaan lausua.

Juuri kyky synnyttää uutuuksia antaa Hackingille myös jonkinlaisen metaperusteen mahdolliselle järkeilytyyliin vertailulle: tieteen menestys on sidoksissa kykyyn “avata jatkuvasti uusia asioita ajateltaviksi”.¹⁹ Ensijaista ja kiinnostavinta ei siis ole kontrolli vaan kekseliäisyys ja luovuus. Tämä on siinä mielessä muodollinen kriteeri, että eri järkeilytyyliin uutuuksien sisällöllistä merkitystä ei kyetä vertaamaan – tähän voidaan ymmärtää vain johonkin erityiseen tyyliin sitoutuen. Hackingin painottama järkeilytyylin kyky synnyttää uutta myös erottaa sen logiikasta, jossa hänen mukaansa ei perimmäistään ole kysymys uutuuksista, sillä niin induktiiviset kuin deduktiivisetkin päätelmät ovat löydettävissä kaikkialta. Logiikka on ennen muuta “totuuden säilyttämistä”, sen sijaan “järkeilytyyli tuo mukanaan totuuden ja epätotuuden mahdollisuuden”.²⁰

Hacking korostaa, että tyyliessä ei ole kyse subjektivismista, jossa olisi mahdollista mielivaltaisesti päättää, onko jokin lause tosi vai epätosi. Hänen väitteensä ei ole, että ajattelumme tekee asioista joko oikeita tai vääriä. Subjektiiivisuus on kuitenkin eri asia kuin tiedon suhteellisuus. Tästä jälkimmäisestä nimittäin on kyse, kun Hacking esittää, että ajattelumme synnyttää *ehdokkaita* totuuden ja epätotuuden arvioinnille. “[...] ennen järkeilytyylin kehittymistä ei ole lauseita, jotka ovat ehdolla totuudelliseksi [*candidates for truth*], eikä riippumattomasti identifioitavia objekteja, joiden suhteen voidaan olla oikeassa”.²¹ Järkeilytyylit avaavat kentän, jolla väitteiden on mahdollista saada joko positiivinen tai negatiivinen totuusarvo.

Hackingin mukaan on huomattava, että järkeilytyylillä ei ole paljon väliä suhteessa väitteisiin, joiden kohdalla ei ylipäänsä ole kyse järkeilystä. Toteamus “sataa vettä” on helposti ymmärrettävissä erilaisissa konteksteissa ja kielissä, ilman käännösvaikeuksia. Ylipäänsä Hackingin mielestä korrespondenssiteoria pätee suureen joukkoon lauseita, joiden totuusväittämät eivät ole sidoksissa tyyliin. Niitä voitaisiin nimittää “esityslyisiksi”

tai “virkkeiksi ilman järkeilyä”.²² Sen sijaan on mahdollista ymmärtää vain erityisen järkeilytyylin sisällä esimerkiksi pohdinta siitä, onko jonkun persoona “jakautunut” vai ei.

Hacking ajattelee, että arkiasioden suhteen on usein syytä olla empiirinen realisti. Mutta dynaaminen nominalismi koskeekin jotain muuta: aluetta jolla kysymys todesta ja epätodesta on voimakkaasti argumentoitu ja jossa sen hahmottamiseksi on pantu liikkeelle runsaasti niin käsitteellistä kuin materiaalista koneistoa. Tämän koneiston tutkiminen puolestaan ei asetu tietoteorian piiriin – kysymykseksi “maailman kohtaamisesta” – vaan todellakin *ontologiaksi*: kysymys on olemisen ja tekemisen mahdollisuuksien syntymisestä osana historiallista muutosta.

Jokainen järkeilytyyli luo ontologisen kiistan. Ovatko nämä objektit todella olemassa vai ovatko ne vain ihmismielen tekeleitä? Ovatko elektronit todellisia vai ainoastaan välineitä ajattelulle ja ilmiöiden organisoimiselle? Ovatko numerot tai luku-suoran voima todellisia vai ainoastaan ihmisten rakennelmia? Jokainen väittely käydään omassa rekisterissään.²³

Mikä olennaisinta, Hackingin mukaan jonkin erityisen järkeilytyylin järkeä itseään ei voi tieteellisesti kumota: kaikki kumoaminen tapahtuu sen sisällä. Väitteiden todenmukaisuuden kriteerinä voi olla havainnot tai data, mutta näiden arvo määräytyy niitä itseään edeltävästi annetulla kysymysten alueella. On mahdoton järkeillä siitä, voisiko yksi järkeilyn tapa olla parempi tai huonompi kuin toinen, sillä väitteet, joiden suhteen järkeilemme, saavat mielensä käytetystä järkeilyn menetelmästä. Kehämäisyyttä ei voi välttää. Hackingin mielestä kehämäisyys ja kykenemättömyys kumota eivät kuitenkaan ole heikkous. Päinvastoin juuri kyky antaa oikeaksi tai vääräksi osoittamiselle verrattain vakaa kehys, jonka kumoaminen mihinkään ulkopuoliseen vetoamalla on vaikeaa, on avain siihen, että yksittäiset järkeilytyylit voivat olla hämmästyttävän vakaita ja että ne kykenevät kantamaan hedelmällisesti tulosta.

Hackingille on tärkeä puhua tyyleistä monikossa. Näin päästään eroon ajatuksesta,

jonka mukaan tiede on “yksi”. Ei ole yhtä kaikille yhteistä menetelmää. Kyse ei ole kuitenkaan loputtomasta vaihtelusta. Päinvastoin tyyli juuri selittää, miksi erityistä tieteellistä yhteisöä kiinnostavien kysymysten joukko on useimmiten melko rajallinen. Tyylin käsite ei siis anna suojaa epämääräiselle “ihmiskunnan keskustelulle”, jossa tiedolla ei olisi mitään perustaa. Se ei kyseenalaista tieteellisen työn kykyä erottaa toisistaan hyvää ja huonoa tutkimusta. Päinvastoin käsitteenä se kokoaa kysymystä erityisten tutkimustapojen sisäisistä kriteereistä.

Mutta jos järkeilytyylejä ei voi kumota, ovatko ne kuitenkin aidosti historiallisia siinä mielessä, että ne voivat kadota? Esimerkiksi Crombien luettelo sisältää vain edelleen voimassa olevia järkeilyn muotoja. Hacking puhuu renessanssin lääketieteellisistä, alkemistisistä ja astrologisista oppijärjestelmistä esimerkkeinä järkeilytyyleistä, joita nykyään on lähes mahdoton ymmärtää – ellei tutustu niihin perinpohjaisesti ja ala hahmottaa koko tapaa asettaa kysymyksiä. Hän jopa mainitsee mahdollisuuden ajatella noituutta radikaalisti erilaisena järkeilytyylinä. Sen sijaan että tyylin käsitteellä voitaisiin selittää muutos, se johdattaa kiinnittämään huomion siihen, *että* muutosta on – ja että myös vakautta on. Kumpikaan ei ole selviö.

Crombien tapaan Hacking on mieltynyt käyttämään tyylin käsitettä hahmottamaan laajoja kollektiivisia ilmiöitä. Kuitenkin käsitteen avoimuus näyttää tekevän mahdolliseksi soveltaa sitä monella tapaa, jopa personifioivasti – esimerkiksi puhumalla Hackingin omien tutkimusten tyylistä – tai astetta epävakammista muodostelmista. Onhan osa Hackingin omista esimerkeistä trauman ja lapsen kehityksen tapaan huomattavasti alttiimpia muutokselle kuin vaikkapa “laboratoriotyylin” kaltainen vankalta tuntuva länsimaisen ajattelun peruspari.

SOSIAALISTA KONSTRUKTIOTA?

Jos painotetaan tieteellisen järkeilyn epäjatkuvuuksia tai jos käsitellään sen suhdetta vallan ja etiikan kysymyksiin, hakematta mie-

leen tulee puhe “sosiaalisesta konstruktiosista”. Niin Hackingillekin. Hän on kuitenkin selvästi kiusaantunut tästä yhteydestä. Teoksessaan *The Social Construction of What?* hän myös tekee selväksi, ettei hän erityisesti suosi moista puhetta. Jos sanaa konstruktio halutaan käyttää, Hackingin mielestä on syytä viitata sanatarkasti rakentamiseen: on tehty osia ja nämä on koottu vaihe vaiheelta yhdeksi rakenteeksi, joka on enemmän kuin elementtinsä. Kun yhdet osat rakentuvat edellisten varaan, tämä merkitsee, että konstruktio on historiallista, että se vaatii aikaa. On selvää, että Hackingin historiallinen ontologia on hyvin lähellä tällaista rakentamista. Hänen halunsa ottaa eritellen etäisyyttä perustuu siihen, että yleinen – ja inflaation kärsinyt – puhe sosiaalisesta konstruktiosista on kovin epätasällista. Juuri täsmäntäminen on Hackingin kirjan ansio. Hän osoittaa, että sosiaalinen konstruktio ei voi olla mikään yksi asia, joka olisi eri tapauksissa aivan sama. Lähtökohta ei voi olla konstruktio sinänsä. Sen sijaan olennaista on kertoa, mitä erityistä on rakennettu ja miten. Yksinkertaisimmillaan kyse on vain jonkin asian historiallisuuden ja muutoksenalaisuuden toteamisesta. Samalla halutaan painottaa, että kyse ei ole yksilön aikaansaannoksesta – mikä on kyllä yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa jo lähtöoletus ja siksi epäkiinnostavaa informaatiota.

Suurin osa asioista, joiden sanotaan olevan sosiaalisesti rakentuneita, voi olla rakentunut vain sosiaalisesti, jos niitä yli-päänsä on rakennettu. Niinpä epiteetti “sosiaalinen” on yleensä turha, ja sitä tulisi käyttää säästeliäästi, ainoastaan painotusta tai kontrastin luomista varten.²⁴

Asioiden historiallisuuden ja muutoksenalaisuuden toteaminen voi kuitenkin olla “ironista”: minkä luulimme olevan välttämätöntä ei sitä ole – mutta silti emme sen suhteen voi tehdä paljonkaan. Sellaiset asiat mielellään osoitetaan sosiaalisiksi konstruktioiksi, joita joku toinen pitää olemuksellina; kiistaa käytään esimerkiksi sukupuolen olemuksellisuudesta. Kuten Hacking tuo esille, puhe sosiaalisesta konstruktiosista erkaneekin pelkästä

ironiasta ja muuttuu astetta radikaalimmaksi, jos muutosta pidetään sekä suotavana että mahdollisena. Tähän liittyy usein halu paljastaa yhteiskunnallista rakentamista paikoissa, joissa sitä ei ole osattu etsiä: osoitetaan, että jonkin tiedon tai todellisuuden jäsentämisen tavan takana piilee väärä auktoriteetti tai pyrkimys, josta on päästävä eroon. Paljastava konstruktio ei kiistä sisällöllisesti väitteitä tai asetu niitä vastaan, vaan se näyttää niiden epäilyttävän taustan ja tekee ne näin kyseenalaisiksi. Radikaaleimmillaan tuloksena on kapinallisuus ja ehkä vallankumouksellisuuskin hallitsevia tietomuotoja kohtaan.

Sosiaalinen konstruktio merkitsee selvästi eri asioita riippuen sen radikaaliuden asteesta, sen pyrkimyksestä joko vain näyttää asioiden muutoksenalaisuus tai tavoitella vallankumouksellista järjestytylien muutosta. Tämän lisäksi sen yleistäminen yhdeksi asiaksi on vaikeaa myös siksi, että se kohdistuu moniin keskenään aivan eritasoisiin ilmiöihin: niin yksittäisiin objekteihin, yleisiin luokitteluihin kuin ideoihinkin. On eri asia osoittaa vaikkapa poikkeavan yksilön luokan olevan sosiaalinen konstruktio kuin esittää, että hiukkasfysiikan tavoittelema totuus on tätä. Kummastakin näistä poikkeaa väite, että ”todellisuus” tai ”tieto” kaiken kaikkiaan on yhteiskunnallisesti rakentunutta. Lasten hyväksikäyttö on eri asia aktuaalisena erityistapauksena kuin ideana, joka muokkaa käsitystä siitä, mitä tapahtui. Käytännössä eritasoiset rakentamiset kuitenkin vaikuttavat toisiinsa: ideat, luokittelut ja yksittäiset ihmiset vuorovaikuttavat keskenään – mikä usein on tarkasteltavien ilmiöiden jännitteisyyden taustalla. Haasteellista on nimenomaan eri tasojen analyttinen erotteleminen toisistaan. Kun sanotaan, että sukupuoli on sosiaalisesti rakentunut, on vielä kysyttävä: tarkoitetaanko sukupuolittunutta ihmisolentoa yleensä ideana vai ehkä sukupuolittuneita ihmisiä erityistapauksina, puhutaanko sukupuolittuneesta kielestä, erityisistä instituutioista vai mahdollisesti itsen kokemisesta tai yksilöruumiista?

Lopulta ei tule täysin selväksi, miten Hacking asemoi oman työnsä suhteessa puheeseen sosiaalisesta konstruktioista. Esimer-

kiksi mielenterveysongelmia tai lasten hyväksikäyttöä käsittelevissä tapaustutkimuksissaan hän käsittelee aineistoaan taitavasti tavalla, johon saattaa helposti samastua moni itseään hyvillä mielin sosiaalisesti konstruktivistiksi kutsuva.²⁵ Yleisemminkin useat hänen omista teksteistään jakavat ainakin peruspiirteet hänen kuvaamiensa ja kriittisesti erittelemiensä puhetapojen kanssa: ne suuntautuvat ilmiöiden ja ajattelutapojen vuorovaikutteiseen muutokseen, ja niissä on helppo lukea ironinen sävy. Painotuseroja on kuitenkin nähtävissä ainakin kolme. Ensimmäkin kuten edellä on todettu, Hacking mielellään ottaa filosofista etäisyyttä ja osoittaa välinpitämättömyyttä sellaista metafyyisistä konstruktio puhetta kohtaan, jossa ei tehdä eroa rakennettujen kohteiden välillä. Toiseksi hän puhuu vuorovaikuttavasta luokasta, jotta vältettäisiin yksinkertainen ajatus konstruktioista, joka tulee ”ylhäältä” valtaapitävien taholta. Yksisuuntaisen kadun sijaan ”meillä on kaksisuuntainen katu tai paremminkin lomittuvien kujien labyrintti.”²⁶ Kolmas ja ehkä kiinnostavin ero koskee politiikkaa. Hackingin töissä on hyvin vähän pyrkimystä paljastaa yhteiskunnallisia epäkohtia – mikä on kuitenkin monen sosiaalisen konstruktion nimiin vannovan olennainen innoitus.

Suhde valtaan ja politiikkaan erottaa Hackingin myös Foucault’sta – joka tuskin hänkään olisi samastunut puheeseen sosiaalisesta konstruktioista. Kysymykset totuudesta, vallasta ja etiikasta johtavat Foucault’n varsinkin ”genealogisissa” töissä korostamaan, että tavoitteena on erityinen tapa *käyttää* historiaa. Se muutetaan ”vastamuistiksi”,²⁷ ja sen avulla nykyisyyttä *vapautetaan* menneestä. Foucault hahmottaa historiaa voimien välisten suhteiden jatkuvina muutoksina ja tulkintojen keskinäisinä kaappauksina. Itse tutkimuskin on vanhojen tulkintojen kaappaamista ja uusien luomista voimaisuuksia kääntämällä. Hacking näkee itsensä vain tiedekiistojen arvioijana etäisyyden päästä, hänen omalla kirjoittamisellaan ei ole julkilausuttua kamppailun luonnetta. Hän lähinnä analysoi toisten käymien kiistojen elementtejä. Vallitsevien tietomuotojen ra-

vistaminen ei ole yhtä kiihkeä tavoite kuin Foucault'lla – jonka tekstien poliittisuus ei sekään toki tule yhtä terävästi esiin kirjoissa kuin niiden ympärillä kirjoitetuissa esseissä ja niitä käsittelevissä haastatteluissa.

Perustavin ero Hackingin ja Foucault'n tutkimusten välillä on siinä, mikä on niiden viimekätinen kohde. Silloinkin kun Hacking tarkastelee seikkaperäisesti hallinnan ja vallan liikkeitä – kuten esimerkiksi tilastotieteen ja todennäköisyyslaskennan historiaa käsittelevissä teoksissaan – hänen ensisijaisena tavoitteenaan on *tieteellisen* järjelyn muotojen historiallinen hahmottaminen, tiedon mahdollisuuden avaruuden ja sen rajamaiden kartoittaminen. Sen sijaan kun Foucault tutkii tiedettä, hänen perustavin tavoitteensa on tutkia *hallinnan* käytäntöjen muutosta sekä siirtymiä voimien suhteissa.

LOPUKSI

Vaikka Hackingin teksti on paikoin iskevän ironista, hän ei ole skeptikko, joka kyseenalaistaisi tieteellisen tiedon mahdollisuuden. Kun yleinen skeptismi ikään kuin ”kelluu” abstraktisti irti erityistapauksista, Hackingin ajattelu puolestaan etenee ohjelmallisesti esimerkkien kautta. Kuten uusi tieteen tutkimus yleisemminkin, hänen työnsä nojaa kulloinkin tarkasteltavan erityistieteen käytäntöjen ja tulosten läpikotaiseen tuntemiseen ja sitoutuu niihin. Yleistetyn epäilyn sijaan tutkitaan erityisten mahdollisuuden avaruuksien kehkeytymistä. Samalla sen sijaan, että Hackingin filosofia pyrkisi *ratkaisemaan* ongelmia, se tuo niiden äärelle. Kun hänen tapaan- sa esimerkiksi analysoi tilastotieteellisen järjelyn ja yhteiskunnallisen kontrollin yhteyttä tai lasten hyväksikäytön kaltaista ilmiötä, tavoitteena on ”näyttää miksi nämä asiat ovat ongelmallisia”.²⁸

Hackingilla on erityinen kyky jäsentää vaativia filosofisia kysymyksiä niin, että hän käyttää aineistonaan maanläheisesti ja perehtyneesti sängen monen alan tutkimuksia. Hänen viimeaikaisten kirjoitustensa tehtävän ja merkityksen voi nähdä olevan siinä, että ne tuovat näkyviin tämän kyvyn taustalla olevia yleisiä ajattelutapoja. Etenkin *Historical Ontology* -teoksessa Hacking paikoittelun hahmottaa omaa positiivista tutkimusstrategiaansa astetta vahvemmin kuin tapaustutkimuksissa tai etäisyyttä ottavissa yleiskatsauksissa. *Historical Ontology*n erityispiirre on, että se puhuu yleisesti hankkeesta, jolle on luonteenomaista pyrkiä olemaan yleistämättä. Koska dynaaminen nominalismi kutsuu tarkastelemaan historiallisia tapauksia kaikkine vivahteineen, sen on vaikea kohota yleiseksi filosofiseksi teoriaksi. Yleistettävää eivät ole tarinat luokittelujen kehkeytymisestä vaan se, että luokittelut ovat muuttuvia ja että niitä syntyy tiedon ja sen kohteiden vuorovaikutuksessa. Avoimuudessaan ajatus tyyleistä ja puhe historiallisesta ontologiasta lopulta johtavat samaan tulokseen: ohjelmallisesti kiinnostavampaa kuin abstraktit määritelmät on hyvin konkreettisten muutosten ja pysyvyyksien tutkimus. Olennaiseksi filosofisessa työssä tuleekin kulkeminen erityistapausten ja yleistysten väliä. Tällaisesta tutkimuksesta kaunis esimerkki on Hackingin oma *The Taming of Chance*. Kuitenkin mitä radikaalimmin keskenään erilaisiksi yksittäisiä järjelytyylejä ajatellaan ja mitä poikkeavampia tyylejä osataan nimetä, sitä yleispätevämmiksi sekä tyylin että järjelyn käsitteet itsessään oletetaan. Filosofia ei itse näyttäydy tyylinä tieteellisten järjelytyyliensä joukossa. Ennemmin se on tyylien kysymistä ilman, että se kykenee ottamaan näihin täyttä etäisyyttä.

viitteet

1. Hacking 2002a, 69.
2. Mt., 24.
3. Mt., 14.
4. Mt., 23.
5. Mt., 22.
6. Hacking käyttää teknisesti termiä *kind*, jolla on tausta angloamerikkalaisessa filosofisessa kirjallisuudessa mutta jolla ei ole täsmällistä tai itsestäänselvää suomenkielistä vastinetta. Yhtäältä se viittaa "luokkaan", mutta Hacking itse kuitenkin käyttää siitä irrallaan hieman erivivahteisia termejä *category* tai *class* ja varsinkin näitä vastaavia verbejä *to categorize* ja *to classify*. Toisaalta se on jotain "lajin" kaltaista ja "lajitteluun" viittavaa, mutta kuitenkin jotain selvästi vähemmän substantiaalista kuin *species*. Olen päättänyt tuomaan englanninkielisen termin esille suluissa puhuessani siitä, mutta lainauksissa olen kääntänyt sen vaihtelevasti, silmämääränäni suomenkielen sujuvuus ilman teknisyiden korostamista.
7. Mt., 48.
8. Mt., 106.
9. Hacking 1983.
10. Hacking 2002a, 17.
11. Mt., 40.
12. Hacking 1999, 31.
13. Kaiken kaikkiaan Hacking painottaa, että hän ei ole tämän jaottelun suhteen dogmaattikko: on mahdollista, että tulevaisuudessa esimerkiksi bioteknologian kehitys voi johdattaa jaottelun osapuolien sekoittumiseen. Mt., 107-108; Hacking 2002b, 9-10. Ylipäänsä on huomionarvoista, että kumpikaan jaottelun osapuoli ei ole yksinkertaisesti ja ongelmatomasti vain "luonnollinen luokka".
14. Hacking 2002a, 111.
15. Mt., 198.
16. Mt., 181.
17. Mt., 181-182.
18. Hacking 1990.
19. Hacking 2002a, 176.
20. Mt., 167.
21. Mt., 188-189.
22. Mt., 191.
23. Hacking 2002b, 4.
24. Hacking 1999, 39.
25. Jännitteisyyttä Hackingin suhteessa sosiaaliseen konstruktion valottaa onnistuneesti Lynch 2001.
26. Hacking 1999, 116.
27. Foucault 1998 (1971), 99.
28. Hacking 2002a, 71.

KIRJALLISUUS

- Foucault, Michel (1998 [1971]): Nietzsche, genealogia, historia. Teoksessa *Foucault/Nietzsche*. Kääntänyt Jussi Vähämäki. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Hacking, Ian (1983): *Representing and Intervening. Introductory Topics in the Philosophy of Natural Science*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hacking, Ian (1990): *The Taming of Chance*. Cambridge University Press, Cambridge.
- (1999): *The Social Construction of What?* Harvard University Press, Cambridge Mass.
- (2002a): *Historical Ontology*. Harvard University Press, Cambridge Mass.
- (2002b): Inaugural lecture: Chair of Philosophy and History of Scientific Concepts at the Collège de France, 16 January 2001. *Economy and Society*, Vol 31 (1), February 2002: 1-14.
- Lynch, Michael (2001): The contingencies of social construction. *Economy and Society*, Vol 30 (2), May 2001: 240-254.